

در گذشتگان

در گذشت آیت الله سید مرتضیٰ مرعشی نجفی

سید محمد کاظم یزدی و حاج آقا رضا همدانی و جدش آیت الله علامه سید الحکما شرف الدین علی بن سید نجم الدین محمد مرعشی (۱۲۰۲-۱۳۱۶ق) از شاگردان صاحب جواهر، صاحب فصول، صاحب ضوابط و شیخ انصاری و نیای او سید نجم الدین محمد (م ۱۲۶۴ق) از شاگردان صاحب قوانین و شیخ جعفر کاشف الغطا بوده است. خاندان او یکی از پرافتخارترین و مشهورترین بیوتات علمی شیعه در جهان بوده اند که مقام علم و عمل و تقوا و سیاست و امارت و ریاست و مرجعیت شیعه را در طول چهارده قرن برعهده داشته اند و نسب ایشان به ابو عبدالله حسین الاصفغر (م ۱۵۷ق) فرزند حضرت امام زین العابدین علیه السلام می رسد. وی در نه سالگی مادر و در چهارده سالگی، پدرش را از دست داد و دایی او آیت الله

حضرت آیت الله آقای سید ابوالمجد ضیاء الدین مرتضیٰ حسینی مرعشی نجفی (برادر حضرت آیت الله العظمی سید شهاب الدین نجفی مرعشی) یکی از علمای بنام و فقهای عظام تبریز به شمار می رفت. فقید سعید در سوّم جمادی الاولی ۱۳۲۵ق در بیت علم و تقوا و فضیلت، در نجف اشرف دیده به جهان گشود. پدرش حضرت آیت الله علامه سید شمس الدین محمود (۱۲۷۹-۱۳۳۸ق) از شاگردان آخوند خراسانی، شریعت اصفهانی،

حاج سید حسن خویی، وی و خواهرانش را از نجف به تبریز برد. و در آنجا به تحصیل علوم دینی پرداخت و سطوح عالی را فراگرفت. ۲۱ ساله بود (۱۳۴۶ق) که به قم آمد و مدت چهار سال از محضر پرفیض آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حایری و آیت الله سید محمدتقی خوانساری و علامه شیخ اسدالله قمی بهره برد و خود نیز به تدریس شرح لمعه و مطول پرداخت. سپس عشق تحصیل و زیارت نجف اشرف شوری در جانش برانگیخت که درنگ را جایز نشمرد و به سوی نجف حرکت کرد (۱۳۵۰ق) و بلافاصله در درسهای حضرات آیات عظام: سید ابوالحسن اصفهانی، میرزای نائینی، میرزا ابوالحسن مشکینی، میرزا علی ایروانی شرکت کرد و همزمان با آن رجال و درایه و فلسفه را از اساتید وقت مانند: آیت الله

سید حسین بادکوبه ای آموخت. و به تدریس رسائل و مکاسب نیز پرداخت. وی در این مدت با آیات عظام: سید ابوالقاسم خویی و سید محمدهادی میلانی و شیخ احمد اهری مانوس بود و مباحثات علمی داشت و از اساتید خویش اجازات اجتهادی و از حضرات آیات حاج شیخ عباس قمی و شیخ مرتضی طالقانی و شیخ شمس الدین بادکوبه ای اجازه روایت گرفت. فقید سعید در ۱۳۶۰ ق برای زیارت امام هشتم علی بن موسی الرضا - علیه السلام - و صلوة ارحام به ایران مسافرت کرد و با اصرار خویشاوندانش در تبریز

ماندگار شد و به تدریس خارج فقه، تألیف و تصنیف، امامت جماعت و راهنمایی مردمان اشتغال ورزید. فقید سعید از خطی زیبا، زندگی ساده و به دور از شهرت برخوردار بود. تألیفات و تقریرات ایشان عبارت است از:

- ۱- تقریرات درس فقه آیت الله نائینی (خيارات) ۲- تقریرات درس اصول میرزای نائینی (یک دوره کامل)
- ۳- رجال الحديث ۴- القواعد الفقهية
- ۵- حاشیه عروة الوثقی ۶- حاشیه مکاسب ۷- حاشیه کفایة الاصول
- ۸- روضة الاحباب (کشکول)
- ۹- روضة العارفین (کتابی در تهذیب

نفس) ۱۰- شمس الضحی فی مناقب النبی و الائمة الهدی (این کتاب به چاپ رسیده است). ۱۱- حاشیه بر حاشیه میرزا علی ایروانی بر کفایة الاصول.

فقید سعید پس از عمری تلاش و کوشش در راه بزرگداشت شعائر دینی، سرانجام در ۹۱ سالگی در تاریخ دوشنبه ۲۰ فروردین ۱۳۷۵ ش (۱۹ ذیقعده الحرام ۱۴۱۶ ق) بدرود حیات گفت و پیکر پاکش پس از تشیع در تبریز، به قم انتقال داده شد و در صحن حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه - سلام الله علیها - مدفون شد.

*

درگذشت آیت الله رحمانی مازندرانی

علامه بزرگوار شیخ محمدعلی (م ۱۲۴۵ ق) فرزند علامه سترگ آیت الله شیخ محمدباقر هزارجریبی مازندرانی نجفی (م ۱۲۰۵ ق) - استاد سید بحر العلوم، شیخ جعفر کاشف الغطا و میرزای قمی - بوده است که سابقه سیصد سال روحانیت و ریاست و مرجعیت شیعه را برعهده داشته اند.

فقید سعید دوازده ساله بود که به عشق فراگیری علوم اهل بیت به حوزه علمیه مرحوم آیت الله العظمی کوهستانی کوچید و پس از خواندن مقدمات و ادبیات، به مباحثه شرح لمعه با هم مباحثه اش مرحوم آیت الله محمدی لائینی پرداخت و سپس رسائل و مکاسب را نزد آیت الله کوهستانی فراگرفت. ۲۳ ساله بود (۱۳۲۵ ش) که به نجف اشرف مهاجرت کرد و کفایة الاصول را نزد مرحوم آیت الله

حاج میرزا حسن یزدی و آیت الله شیخ صدرا بادکوبه ای آموخت. پس از آن به درس خارج حضرات آیات عظام: سید محسن حکیم، سید محمود شاهرودی، سید ابوالقاسم موسوی خویی و میرزا هاشم آملی حاضر شد و مبانی فقه و اصول و تفسیر خویش را مستحکم نمود و این همه دوازده سال به طول انجامید و با کسب اجازات متعدد اجتهاد و روایت در سال ۱۳۳۸ ش به ایران آمد و در زادگاه خویش اقامت گزید. آنگاه به بنیاد حوزه علمیه و مسجد و حسینیه و تدریس علوم اسلامی و تربیت شاگردان فاضل و فرزانه، امامت جماعت، راهنمایی مردم، تألیف و تصنیف پرداخت و پس از ده سال در ۱۳۴۷ ش به تهران آمد و در مسجد شفا به امامت جماعت و در مدرسه چهلستون و مدرسه شیخ

حضرت مستطاب آیت الله آقای حاج شیخ ابوالقاسم رحمانی خلیلی مازندرانی در بهران سال ۱۳۰۲ شمسی (۱۳۴۲ ق) در بیت رفیع علم و فضیلت و تقوا، در روستای خلیل محله به شهر زاده شد. پدرش مرحوم آیت الله شیخ محمد باقر هزارجریبی مازندرانی - از علمای بنام و مشهور به شهر و نواحی - فرزند علامه آیت الله شیخ محمد حسین هزارجریبی (از شاگردان شیخ اعظم انصاری) فرزند آقا شیخ محمد کاظم بن

عبدالحسین به تدریس مکاسب و کفایه اشتغال ورزید. سپس در سال ۱۳۶۴ ش به حوزه علمیه قم کوچید و به تدریس خارج فقه و اصول دست یازید. فقید سعید بسیار متواضع و خوش برخورد و ساده زیست و قانع بود و از شهرت گریزان. دارای خطی خوش و خلقی نکو و ذوقی عرفانی بود و اشعار حافظ را از حفظ داشت و آن را بسیار می خواند و روزانه به ادکار و اوراد بسیار به ویژه زیارت عاشورا و استغفار می پرداخت و برای تهذیب نفس و صفای روح چند بار چله نشست و ترك ماکولات حیوانی

دکتر محمد اسماعیل رضوانی که از استوانه های رشته تاریخ و بویژه از پژوهشگران تاریخ مشروطه بود، در سال ۱۳۰۰ شمسی در خراشاد یکی از قرای بیرجند، در خانواده ای روحانی به دنیا آمد. آموزش را از مکتب خانه و با خواندن قرآن آغاز کرد و سپس بر طبق شیوه های سنتی، ادبیات عرب را آموخت. با تاسیس مدارس به سبک جدید، مسیر زندگی خود را تغییر داد و پس از اتمام مقاطع ابتدایی دبیرستان و گرفتن دیپلم، به خدمت وزات فرهنگ درآمد. شش سال بعد، تصمیم به ادامه تحصیل گرفت و با انتقال به تهران، دوره لیسانس، فوق لیسانس و دکترای تاریخ را یکی پس از دیگری پشت

نمود. وی عاشق تدریس بود و در تهران هر روز بیش از ده درس می داد و موضوع درس برای او تفاوتی نمی کرد، از شرح امثله و جامع المقدمات تا کفایة الاصول را به جویندگان دانش تدریس می نمود. برخی از تألیفات ایشان عبارتند از: ۱- تفسیر سوره حمد (فارسی) ۲- علم نحو ۳- رساله فی المشتق ۴- شرح اجتهاد و تقلید عروة الوثقی ۵- شرح تبصرة المتعلمین علامه حلی.

سرانجام در تاریخ یکشنبه ۱۳۷۴/۱۲/۲۷ (۲۷ شوال المکرم

درگذشت استاد محمد اسماعیل رضوانی

سرگذاشت. موضوع رساله پایان نامه شادروان رضوانی در مقطع دکتری، **علل انقلاب مشروطیت** بود.

گویا نخستین اثری که دکتر رضوانی نوشته است، رساله ای است برا نوسوادان، با عنوان زمینی که در روی آن زندگی می کنیم. کار دیگر او چاپ نامه تنسر بود که آن را با کمک مرحوم مجتبی مینوی انجام داد. همچنین باید از تصحیح کتاب تاریخ منتظم ناصری یاد کرد که در سه جلد فراهم آمده است. کتاب دیگری که از مرحوم رضوانی می شناسیم انقلاب مشروطیت ایران است که در مجموعه کتاب جوانان به چاپ رسید.

۱۴۱۶ق) در ۷۲ سالگی پس از تهجد و نماز صبح، به هنگام خواندن زیارت عاشورا در فضای باز بدرود حیات گفت و در روز دوشنبه، پس از تشییع، به زادگاه خویش انتقال داده شد و در میان اندوه بسیار مردم و با حضور شخصیت های دینی و سیاسی استان مازندران - به ویژه ائمه جمعه و جماعات - در مدرسه ای که خود بنیاد نهاده بود، به خاک سپرده شد.

ناصرالدین انصاری

*

شاید بتوان گفت بیشترین فعالیت های علمی و پژوهشی استاد، بجز تدریس در دانشگاه و تربیت مورخان جوان، نگارش مقاله در نشریات مختلف فرهنگی (از قبیل راهنمای کتاب، آینده، یغما، بررسی های تاریخی و...) بوده است. استاد با توجه به علاقه بسیاری که به جمع آوری مجموعه اسناد داشتند، موفق شدند که مجموعه ای از مجلات و روزنامه های جنبش مشروطیت را فراهم آورند و خود در باب مطبوعات مشروطیت، صاحب نظر بودند و کاری نیز با عنوان **اعلان ها و اعلامیه های دوره قاجار**، با همکاری جهانگیر قائم مقامی انجام دادند.

*

درگذشت روحانی و مصلح بزرگ مصر، شیخ محمد غزالی

شیخ محمد غزالی به سال ۱۹۱۷ میلادی در مصر، متولد شد. در ده سالگی قرآن مجید را حفظ کرد و وارد الازهر شد. در سال ۱۹۴۱ از دانشکدهٔ وعظ و تبلیغ فارغ التحصیل شد و در بیست و چهار سالگی از دانشکدهٔ زبان عربی، اجازهٔ دعوت و ارشاد و اجازهٔ تدریس گرفت و از همان زمان تا پایان عمر به اصلاحگری و خرافه زدایی پرداخت. نخستین کتاب او در سال ۱۹۵۰ با نام «من هنا نبدا» انتشار یافت که در حقیقت پاسخی بود به نظریات محمد خالد، نویسندهٔ معروف لائیک.

شیخ غزالی سالیانی چند، ریاست شورای معارف اسلامی دانشگاه امیر عبدالقادر را به عهده داشت و به عقیدهٔ صاحب نظران، اعتبار این دانشگاه در دوره‌های فوق لیسانس و دکترای رشته‌های فرهنگ اسلامی، مبانی دین و شریعت اسلام و ... بیشتر مرهون کلاسهای درس غزالی بوده است.

غزالی نزدیک به پانزده سال بدور از موطن اصلی خویش، قاهره، مجبور به مهاجرت گردید و تنها در پایان عمر خویش و پس از چندین سال اقامت در الجزایر، به مصر بازگشت. وی قبل از بازگشت به مصر نشان «لیاقت» را به عنوان بزرگترین نشان کشور الجزایر دریافت کرد.

درسهای تفسیر موضوعی قرآن شیخ غزالی که از تلویزیون الجزایر پخش می گردید، تا به آن حد بیننده داشت که به گفتهٔ مسؤولان خبری آن

کشور در شمار برنامه‌هایی تلقی می شد که از رهگذران کوچه و خیابان در ساعت پخش، بشدت می کاست و کتابهای او در فاصلهٔ اندکی پس از انتشار به پایان چاپ نزدیک می شد. بی گمان خیزشی که سالها بعد در نسل جوان الجزایر صورت گرفت، بی تأثیر از ارشادات شیخ غزالی نبوده است.

غزالی بیش از هر چیز به تحولی فرهنگی در جهان اسلام معتقد بود و به رغم سابقه‌ای روشن و فعال در مبارزات سیاسی، چشم امید خویش را بر رفع نقیصه‌های درونی در معرفت حقایق دینی دوخته بود. وی بر آن بود که بدون تدارک اندیشه و فرهنگی پویا و اسلامی، نمی توان در برابر تهاجم سیاسی جهان استکباری ایستاد.

غزالی می گفت: «من بر این عقیده هستم که حتی اگر تمدن شرقی کمونیست و غرب صلیبی از هم بپاشد و یا به عبارت بهتر، انتحار کند، باز گرهی از مشکلات کنونی جهان اسلام گشوده نخواهد شد، چرا که گرفتاریهای ما از درون نشأت می گیرد و همه ناشی از عوامل خارجی نیست، البته فشار خارجی هست، اما عامل اصلی گرفتاریهای امت اسلام را باید در بافت و ساختار داخلی آن جستجو کرد. یهود و مسیحیت پس از قرنهای جدال و نبرد اکنون راه به یکپارچگی رسیده اند، اما امت اسلام از هر سو به سمتی کشیده می شود و هر روز مسأله‌ای اختلاف انگیز ظاهر می گردد، گاه فرقه و مذهب و گاه،

نژاد و قومیت تخم تفرقه و نفاق می باشد ...»

با نگاهی گذرا اساس اندیشه‌های شیخ محمد غزالی را می توان بر سه پایهٔ «اصلاح معرفت دینی»، «تقریب میان مذاهب» و «رد اندیشه‌های قومی» استوار دانست. او در این راه کوشش کرد که در آثار گوناگون خویش چهرهٔ زلال قرآن و سنت را از غبار تعصبهای بیهوده و افراطی، پاک کند. وی راه خود را از «سلفیگری» رایج و «وهابیت» جدا کرد و از حریم «اسلام ناب» و «اهل بیت» در محافل و جوامع اهل سنت به دفاع پرداخت. مرحوم غزالی همیشه با نگاهی مثبت و امیدوارانه، به انقلاب اسلامی ایران می نگریست و پیروزی انقلاب را پیروزی بزرگ تمام مسلمانان می دانست. وی سخت مجذوب شخصیت امام خمینی (ره) بود و چهره‌های شاخص و مبرز دینی ما را به کرات می ستود.

غزالی به منظور شرکت در کنفرانس اندیشهٔ اسلامی در سال ۱۳۶۴ سفری به ایران داشت و در خلال آن توانست طرح کلی اندیشه‌های اصلاحگرایانهٔ خویش را ارائه دهد.

آثار منتشر شدهٔ او عبارتند از:

- ۱- الاسلام والاوضاع الاقتصادية
- ۲- الاسلام والمناهج الاشتراکيه
- ۳- الاسلام والاستبداد السياسي ۴- الاسلام والمفتري عليه بين الشيعوعيين
- و الراسمالين ۵- من هنا نعلم ۶- تأملات
- فی الدين والحياة ۷- خلق المسلم ۸- عقیده

۳۹- علل و ادویه ۴۰- مستقبل الاسلام خارج ارضه و کیف تفکر علیه ۴۱- الغزو الثقافی تمتد فی فراغنا (تهاجم فرهنگی جای خالی ما را پر می کند) ۴۲- سرّ تخلف اعراب و المسلمین (راز عقب ماندگی اعراب و مسلمانان) ۴۳- الحق المرّ ۴۴- قصة حياة ۴۵- الطريق من هنا ۴۶- جهاد الدعوة بین عجز الداخل و کید الخارج .

مرحوم محمد غزالی در حالی که برای حضور در کنفرانس فرهنگی در ریاض، بسر می برد، در تاریخ ۱۹/۱۲/۷۴ دچار سکته قلبی شد و پس از تشییع در قبرستان بقیع به خاک سپرده شد.

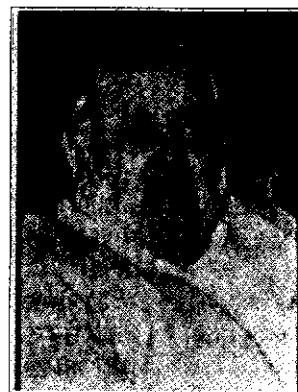
*

و اسطورة البعث العربی ۲۶- الجانب العاطفی من الاسلام ۲۷- دفاع عن العقیده و الشریعه ضد مطاعن المستشرقین ۲۸- رکائز الایمان بین العقل و القلب (ریشه های عقلی و قلبی ایمان) ۲۹- حصاد الغرور ۳۰- الاسلام فی وجه الزحف الاحمر (اسلام در قبال تهاجم سرخ) ۳۱- قذائف الحق (شهاب حقیقت) ۳۲- الدعوة الاسلامیه مستقبل القرن الخامس عشر ۳۳- فن الذکر و الدعاء عند خاتم الانبیاء ۳۴- دستور الوحده الثقافیه بین المسلمین ۳۵- واقع العالم الاسلامی فی مطلع القرن الخامس عشر ۳۶- مشکلات فی طریق الحیاة الاسلامیه ۳۷- هموم داعیه (اندوههایی که ترا می خواند) ۳۸- مائة سؤال عن الاسلام

درگذشت دکتر کلیم صدیقی

افریقای جنوبی بسر می برد، درگذشت. وی از مدتها قبل از ناراحتی قلبی رنج می برد و علت درگذشت وی سکته قلبی اعلام شده است. دکتر کلیم صدیقی که دکتر علوم سیاست بین المللی بود به هنگام فوت ۶۳ سال داشت. وی که در آغاز روزنامه نگار بود، مدتی معاونت سردبیری روزنامه گاردین را بر عهده داشت. دکتر صدیقی از روشنفکران متعهد و فعال در انگلستان به شمار می رفت و سالها انستیتوی مسلمانان انگلستان را اداره

المسلم ۹- التمسب و التسامح ۱۰- فقه السیره ۱۱- فی موبک الدعوة ۱۲- ظلام من الغرب (سایه ای از غرب) ۱۳- جدّد حیاتک (زندگی را از نو آغاز کن) ۱۴- لیس من الاسلام ۱۵- من معالم الحق ۱۶- کیف نفهم الاسلام ۱۷- الاستعمار، احقاد و اطماع (استعمار، کینه ها و طمّعها) ۱۸- نظرات فی القرآن ۱۹- مع الله- دراسات فی الدعوه و الدعا ۲۰- معركة المصحف (کارزار قرآن) ۲۱- کفاح دین (نبرد دین) ۲۲- الاسلام و الطاقات المعطله (اسلام و توانهای تلف شده) ۲۳- حقوق الانسان بین تعالیم الاسلام و اعلان الامم المتّحده ۲۴- هذا دیننا ۲۵- حقیقه القومیه العربیه

دکتر کلیم صدیقی از شخصیت های بانفوذ سیاسی و رهبر پارلمان مسلمانان انگلستان که برای شرکت در یک کنفرانس اسلامی در «پرتوریا» مرکز

می کرد. وی در سال ۱۳۷۰ پارلمان مسلمان انگلیس را به منظور هماهنگ کردن فعالیت های مسلمانان در این کشور پایه گذاری کرد که این تشکیلات در طول فعالیت خود تاکنون تلاش های مؤثری را به انجام رسانده است.

وی در طول سال های پس از پیروزی انقلاب چندین بار برای شرکت در کنفرانس های اسلامی به تهران سفر کرد. در شماره ای دیگر به زندگی وی خواهیم پرداخت

*

فرهنگی

برگزاری کنگره زمان و مکان در اجتهاد

کنگره بررسی مبانی فقهی حضرت امام خمینی (ه) - ویژه نقش زمان و مکان در اجتهاد، از تاریخ ۲۴ تا ۲۶ اسفند ۱۳۷۴ در قم برگزار شد. این کنگره به آهنگ بررسی نقش زمان و مکان در اجتهاد تشکیل شد و در ضمن آن دهها مقاله در باره این موضوع تألیف گردید. کنگره فقه مشتمل بر هفت کمیسیون بود: کمیسیون اجتهاد و زمان و مکان، کمیسیون نقش زمان و مکان در موضوعات احکام، کمیسیون فقیهان و

زمان و مکان، کمیسیون جامعیت شریعت و ...

در زمان برگزاری کنگره چند نفر از شخصیت‌های علمی و فرهنگی به ایراد سخنرانی در این باره پرداختند؛ از جمله: حجت الاسلام والمسلمین فنائی در باره جایگاه موضوع شناسی در اجتهاد، حجت الاسلام والمسلمین محمد مرادی در باره جامعیت شریعت، حجت الاسلام والمسلمین صادق لاریجانی در باره نقش علوم بشری در اجتهاد، آقای حسین رجبی در باره منابع فقه و زمان و مکان، حجت الاسلام والمسلمین محمدصادق کاملان در باره نقش و قلمرو عرف در فقه، آیت الله محمدابراهیم جناتی در باره ضرورت تحول اجتهاد در عرصه استنباط، آیت الله موسوی اردبیلی، آیت الله حسین نوری، آیت الله آذری قمی و ... میزگرد کنگره با شرکت آقایان آیت الله سید

محمد کاظم حائری و آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی و استاد محمد مجتهد شبستری و دکتر حسین مهرپور به بررسی نقش زمان و مکان در اجتهاد پرداخت.

این کنگره تاکنون چهارده جلد کتاب مشتمل بر دهها مقاله علمی منتشر ساخت. در این کتابها به مسائل چون فقه و زمان و مکان، مباحث نظری فقه و زمان و مکان، مسائل جدید و فقه، احکام حکومتی، جامعیت شریعت پرداخته شده است. کنگره موفق به تهیه کتابشناسی زمان و مکان در اجتهاد شده که بزودی منتشر می شود.

ریاست کنگره به عهده حضرت آیت الله سید محمود هاشمی و مسؤول کمیته علمی آن حضرت حجت الاسلام والمسلمین محمد مهدی فقیهی بوده است.

*

مشارکت ایران در نمایشگاه بین المللی کتاب ابوظبی

کتاب در معرض دید عموم قرار دادند. کتابهای عرضه شده به زبانهای فارسی، عربی، انگلیسی و اردو بوده و در زمینه های دینی، تاریخی، فرهنگی، هنری، ادبیات و قرآنیهای

جمهوری اسلامی ایران در ششمین نمایشگاه بین المللی کتاب ابوظبی شرکت دارد.

یک مسئول غرفه ایران در این نمایشگاه گفت: چهار مؤسسه انتشاراتی ایران حدود هزار عنوان

نقیس می باشد. وی استقبال خوب بازدیدکنندگان از کتابهای عرضه شده در غرفه ایران را مورد تأکید قرار داد. در این نمایشگاه بیش از ششصد مؤسسه انتشاراتی محلی و خارجی به